

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
نه	فهرست شکل‌ها، نقشه‌ها و جدول‌ها
یازده	تشکر و قدردانی
۱	مقدمه
۵	فصل اول: ماهیت، فلسفه و سیر تحول اندیشه ژئواستراتژی
۵	سیر تحول اندیشه در ژئواستراتژی
۹	ماهیت و فلسفه ژئواستراتژی
۱۱	استراتژی
۱۴	عناصر اساسی در شکل‌گیری ژئواستراتژی
۱۴	جغرافیا
۱۵	قدرت نظامی
۱۷	قدرت سیاسی
۱۷	قدرت اقتصادی
۱۹	قدرت هژمونیک
۲۰	تعاریف ژئواستراتژی و طرح یک دیدگاه نو
۲۷	جمع‌بندی فصل اول
۲۸	فصل دوم: مفاهیم اساسی در ژئواستراتژی
۲۸	قلمروهای ژئواستراتژیک
۳۰	توازن ژئواستراتژیک
۳۱	گروه‌بندی‌های ژئواستراتژیک
۳۲	گسل ژئواستراتژیک
۳۳	ساختار روابط ژئواستراتژیک
۳۵	مکمل ژئواستراتژیک
۳۵	دوام و پایداری ساختارهای ژئواستراتژیک

۳۶	جابه‌جایی کشورها بین مجموعه‌های ساختارهای ژئواستراتژیک
۳۷	انقلاب
۳۸	کودتا
۳۹	اشغال نظامی
۴۰	اصلاحات (نوسازی)
۴۱	مناطق ژئواستراتژیک
۴۳	جمع‌بندی فصل دوم
۴۵	فصل سوم: نظریه‌های ژئواستراتژی
۴۵	نظریه قدرت دریایی از آلفرد تایر ماهان
۴۷	موقعیت جغرافیایی
۴۸	ساختار طبیعی
۴۹	گسترده‌گی سرزمین
۴۹	تعداد جمعیت
۵۰	ویژگی‌های ملی
۵۱	ویژگی‌ها و سیاست‌های دولت
۵۲	نظریه محور جغرافیایی تاریخ از هالفورد مکیندر
۶۵	نظریه ریملند از نیکولاس جان اسپایکمن
۷۱	نظریه قدرت هوایی از الکساندر سورسکی
۷۷	نظریه سیاست مهار از جرج کنان - هری ترومن
۷۹	نظریه سلسله‌مراتب فضایی ساختار جهانی از سائول برنارد کوهن
۷۹	قلمروهای ژئواستراتژیک
۸۴	منطقه ژئوپلیتیکی
۸۷	نوارهای شکننده
۸۹	منطقه فشار
۸۹	نظریه رهبری جهان از جرج مودلسکی
۹۲	نظریه گسل‌های ژئواستراتژیک جهان از محمدرضا حافظ‌نیا
۹۳	گسل شرقی
۹۶	گسل غربی
۱۰۲	جمع‌بندی فصل سوم
۱۰۳	فصل چهارم: رقابت‌های ژئواستراتژیک تا جنگ سرد
۱۰۳	تاریخ رقابت ژئواستراتژیک

۱۰۵	دگرگونی‌های ژئواستراتژیک در جهان پس از رنسانس
۱۱۴	اصلاحات پروتستانی؛ دگرگونی‌های ژئوپلیتیک زمینه‌ساز قدرت ژئواستراتژیک
۱۱۵	نظم جدید اقتصادی در جهان پس از جنگ‌های سی‌ساله (۱۶۴۸)
۱۱۶	از انقلاب علمی تا قرن ۲۰ (سال‌های ۱۵۰۰ تا ۱۹۰۰)
۱۱۸	ورود قدرت‌های بزرگ به قاره آسیا (قرن ۱۹)
۱۲۰	امپراتوری هلند؛ نخستین قدرت ژئواستراتژیک جهان
۱۳۱	بریتانیا؛ قدرت ژئواستراتژیک مستقر در جزیره
۱۴۲	آلمان؛ تداوم تمرکز کنش‌های ژئواستراتژیک در اروپا
۱۴۵	جنگ‌های جهانی؛ ظهور قدرت ژئواستراتژیک آمریکا در خارج از اروپا
۱۵۲	جمع‌بندی فصل چهارم
۱۵۳	فصل پنجم: شکل‌گیری دو قدرت ژئواستراتژیک
۱۵۳	جنگ سرد و نظم ژئواستراتژیک دوقطبی
۱۵۶	موقعیت ژئواستراتژیک آمریکا در جهان پس از جنگ سرد
۱۶۳	موقعیت ژئواستراتژیک شوروی، رؤیای امپراتوری با موانع بسیار
۱۶۷	جمع‌بندی فصل پنجم
۱۶۸	فصل ششم: مناطق و فضاهاى ژئواستراتژیک در جهان معاصر
۱۶۸	کانون‌های تولید بحران
۱۷۳	مناطق صنعتی جهان
۱۷۶	شبکه‌های ارتباطی
۱۷۷	قدرت دریایی جهان
۱۸۱	قدرت هوایی جهان
۱۸۳	مناطق انرژی جهان
۱۸۵	کانون‌های تصمیم‌سازی سیاست جهانی
۱۸۶	کانون‌های جمعیتی
۱۸۸	فناوری‌های برتر
۱۸۹	جمع‌بندی فصل ششم
۱۹۱	فصل هفتم: شکل‌گیری رقابت‌های ژئواستراتژیک معاصر
۱۹۲	رقابت ژئواستراتژیک آمریکا - چین
۲۰۸	رقابت دو ساختار نظامی - سیاسی ناتو و شانگهای
۲۰۸	ناتو: توانمندترین سازمان نظامی جهان غرب محور

صفحه	عنوان
۲۱۱	شانگهای: سازمان در حال تکوین شرق محور
۲۱۳	موقعیت ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیک ایران در قرن حاضر
۲۱۵	جمع بندی فصل هفتم
۲۱۶	فصل هشتم: قدرت های ژئواستراتژیک آینده
۲۱۶	متغیرهای تأثیرگذار بر جایگاه قدرت ژئواستراتژیک در آینده
۲۲۰	قوة اختراع و نوآوری انسان
۲۲۱	چرخه اقتصادی بدهی، پول و بازار سرمایه
۲۲۱	چرخه نظم و بی نظمی داخلی
۲۲۲	چرخه نظم و بی نظمی خارجی
۲۲۳	حوادث طبیعی
۲۲۴	جمع بندی فصل هشتم
۲۲۵	فهرست منابع
۲۳۵	نمایه

فهرست شکل‌ها، نقشه‌ها و جدول‌ها

صفحه	عنوان
	شکل‌ها:
۷	شکل ۱-۱ ژئواستراتژی در نوشته‌های گیاکومو دوراندو ایتالیایی
۷	شکل ۱-۲ ژئواستراتژی مورد نظر هاوس هوفر
۸	شکل ۱-۳ ژئواستراتژی در نوشته‌های متأخر
۹	شکل ۱-۴ ژئواستراتژی از ترکیب جغرافیا، اقتصاد و سیاست
۲۶	شکل ۱-۵ عناصر اصلی تعریف ژئواستراتژی
۳۳	شکل ۲-۱ انواع حرکات صفحات ژئواستراتژیک
۳۴	شکل ۲-۲ الگوی ساختاری گسل ژئواستراتژیک
۹۱	شکل ۳-۱ مدل چرخه رهبری جهانی جرج مودلسکی
۹۳	شکل ۳-۲ مدل فضایی نظریه گسل‌های فعال ژئواستراتژیک جهان
۱۲۰	شکل ۴-۱ شاخص‌های اصلی ظهور و افول امپراتوری هلند برحسب عناصر تعیین‌کننده
۱۲۱	شکل ۴-۲ منحنی صعود و سقوط امپراتوری هلند بین سال‌های ۱۵۵۰ تا ۱۸۵۰
۱۲۵	شکل ۴-۳ منحنی صعود و سقوط امپراتوری هابسبورگ اسپانیا در سده ۱۵۰۰ و ۱۶۰۰
۱۲۴	شکل ۴-۴ اختراعات مهم جهان (برحسب جمعیت میلیونی)
۱۲۸	شکل ۴-۵ جایگاه نسبی هلند در مقایسه با قدرت‌های بزرگ (برآورد تقریبی)
۱۳۱	شکل ۴-۶ پیامدهای مالی جنگ‌های انگلستان و هلند بر کمپانی هند شرقی هلند
۱۳۲	شکل ۴-۷ شاخص‌های اصلی ظهور و افول امپراتوری انگلستان برحسب ...
۱۳۳	شکل ۴-۸ منحنی صعود و سقوط انگلستان از سال ۱۶۰۰ تا امروز
۱۳۸	شکل ۴-۹ وسعت جغرافیایی بریتانیای کبیر (برحسب درصد مساحت جهان)
۱۴۰	شکل ۴-۱۰ تغییر روند نوآوری و قدرت اقتصادی در کشورهای آلمان، انگلستان و آمریکا
۱۴۳	شکل ۴-۱۱ نمایش میزان هزینه توسعه نظام آموزش و پرورش
۱۴۹	شکل ۴-۱۲ منحنی ظهور و افول امپراتوری آمریکا از سال ۱۷۵۰ تا امروز
۱۶۹	شکل ۶-۱ ماهیت و روابط بحران

نقشه‌ها:

۵۳	نقشه ۳-۱ اروپای شرقی، قبل از قرن نوزده
۵۵	نقشه ۳-۲ مسیرهای آبی و زهکشی قاره اوراسیا و قطب شمال در نظریه مکیندر
۶۱	نقشه ۳-۳ جایگاه طبیعی قدرت
۶۹	نقشه ۳-۴ ژاپن و آلمان پایان جنگ جهانی اول
۷۰	نقشه ۳-۵ حداکثر گسترش آلمان و ژاپن، ۱۹۳۱-۱۹۴۲
۷۵	نقشه ۳-۶ توازن قوا بین اوراسیا و آمریکا در الگوی هوایی سورسکی
۸۰	نقشه ۳-۷ نقشه ژئوپلیتیکی جهان در ابتدای قرن ۲۱
۱۰۷	نقشه ۴-۱ سلسله خاندان حاکم بر اروپا در سال ۱۵۵۰
۱۰۹	نقشه ۴-۲ قلمرو چین در دوره دودمان مینگ
۱۷۳	نقشه ۶-۱ مناطق درگیر جنگ و بحران جهان
۱۷۵	نقشه ۶-۲ مناطق صنعتی جهان
۱۷۷	نقشه ۶-۳ مسیرهای کشتی‌رانی جهانی
۱۸۰	نقشه ۶-۴ منطقه عملکردی ناوگان‌های ایالات متحده آمریکا در جهان
۱۸۷	نقشه ۶-۵ تراکم جمعیت جهان در سال ۲۰۲۰
۲۱۱	نقشه ۷-۱ نقشه اعضای ناتو
۲۱۳	نقشه ۷-۲ اعضای سازمان شانگهای

جدول‌ها:

۱۷۱	جدول ۶-۱ بحران‌های کنونی جهان همراه با مکان درگیری
۱۷۹	جدول ۶-۲ ظرفیت‌های نظامی ایالات متحده آمریکا در برخی از مناطق جهان
۱۸۱	جدول ۶-۳ رتبه‌بندی کشورهای جهان در بعد قدرت هوایی نظامی
۱۸۲	جدول ۶-۴ رتبه‌بندی کشورهای جهان در بعد قدرت هوایی غیر نظامی
۱۸۲	جدول ۶-۵ رتبه‌بندی کشورهای جهان در بعد خطوط هوایی
۱۸۴	جدول ۶-۶ رده‌بندی کشورهای جهان از نظر ذخایر نفت (میلیارد بشکه نفت)
۱۸۴	جدول ۶-۷ رده‌بندی کشورهای جهان از نظر ذخایر گاز طبیعی (مترمکعب)
۱۸۵	جدول ۶-۸ سازمان‌های مهم جهانی در موقعیت نقش آفرینی فرایندهای جهانی
۱۸۶	جدول ۶-۹ ده شهر پرنفوذ جهانی
۲۰۵	جدول ۷-۱ سهم ذخایر بانک مرکزی از ارزهای ذخیره برتر جهان
۲۲۲	جدول ۸-۱ فهرست برخی از مهم‌ترین اختراعات انسان طی ۱۵۰ سال اخیر

مقدمه

بررسی پیشینه قدرت در نظام‌های جهانی، نشان می‌دهد که جز قدرت هژمون که تمایل به تثبیت موقعیت برتر خود نسبت به رقبای دارد، سایر قدرت‌ها بی‌جوی تغییر وضع موجود هستند. کشورهای بزرگ رقیب، به‌ندرت از نحوه توزیع قدرت راضی بوده و انگیزه دائمی برای ایجاد تغییر در جهت خواست خود دارند. آن‌ها اغلب دارای تمایلات تجدیدنظر طلبانه هستند و چنانچه به این نتیجه برسند که تغییر موازنه قوا با هزینه‌ای منطقی قابل تحقق است، به استفاده از زور کنترل‌شده متوسل می‌شوند.

در این اثر در پی ایجاد درک مناسبی از روند فراز و فرود قدرت‌های جهانی هستیم. بیش‌تر می‌شود، کشورهای کوچک‌تر برآوردهای نزدیک به واقع را از کشاکش قدرت‌های جهانی برای حفظ و پایداری منافع ملی خود داشته باشند و از آسیب‌های ناشی از آن بکاهند.

دانش ژئواستراتژی به گونه‌ای تجویزی، سیاست خارجی را براساس عوامل جغرافیایی و تاریخی توصیف و تحلیل می‌کند یا تصمیمات و نتایج سیاست خارجی کشورها را پیش‌بینی می‌کند. چنین ظرفیتی در این دانش می‌تواند در خدمت منافع ملی کشورها قرار گیرد و از تنش‌ها و چالش‌های پیش‌روی بازیگران بکاهد.

چهارچوب کتاب بر مبنای دیدگاه‌های واقع‌گرایانه با ارجاعات تاریخی است که بر مبنای آن قدرت‌های بزرگ به منزله بازیگران اصلی عرصه سیاست جهان نقش آفرینی می‌کنند. این کشورها سیاست‌های جهانی را شکل می‌دهند و بر آن استیلا دارند و منازعات مرگبار نیز برآمده از برهم‌کنش نیروهای بین‌آن‌هاست. البته رفتار قدرت‌های بزرگ، بیشتر تحت تأثیر محیط بیرونی آن‌هاست و نه صرفاً متأثر از ویژگی‌ها و مختصات داخلی آن‌ها. بر این وضعیت در شرایط کشورهایی همچون ایران که در فشار تحریم‌های قدرت‌های جهانی قرار گرفته است می‌توان تأکید کرد که چگونه قدرت‌های بزرگ ایران را با چالش‌های متعدد مواجه ساخته‌اند. از این‌رو کشورها در وضعیت رقابت پایدار با یکدیگرند و نسبت همکاری آن‌ها کمتر از هم‌وردی و رقابت بین آن‌هاست.

در مروری تاریخی، سیاست‌گذاری راهبردی امپراتوری‌های بزرگ در ۵۰۰ سال اخیر،

بین سال‌های ۱۵۰۰ تا ۱۹۵۰ میلادی، معطوف به افزایش و توسعه قدرت دریایی و تسلط بر اقیانوس‌ها و دریاها در جهان بوده است. این امپراتوری‌ها، با استراتژی‌های متعدد، تأثیر دریا و اقیانوس‌ها و توسعه قلمرو جغرافیایی را برای افزایش قدرت، کسب ثروت و منافع اقتصادی و توسعه نفوذ سیاسی پی‌جویی کرده‌اند. سه امپراتوری پرتغال، بریتانیای کبیر و فرانسه اول و دوم اساس قدرت نظامی، سیاسی و اقتصادی خود را بر پایه قدرت دریایی یا ژئواستراتژی بحری نهاده بودند: امپراتوری پرتغال و سپس امپراتوری ماورای دریاها، پادشاهی متحد، بریتانیای کبیر که مجموع قلمروها، مستعمرات و مناطق تحت حکومت آن در سال ۱۹۲۲ میلادی به ۳۳/۷ میلیون کیلومتر مربع می‌رسید، یعنی بیش از یک‌چهارم از خشکی‌های کره زمین و یک‌چهارم جمعیت جهان آن روز را شامل می‌شد. یا امپراتوری اول فرانسه که ناپلئون بناپارت توانست بر بخش‌های بزرگی از اروپا چیره شود و وسعت امپراتوری فرانسه را به حدود ۳/۵ میلیون کیلومتر مربع برساند و امپراتوری دوم فرانسه که وسعت قلمروهای تحت تسلط خود را در افریقا و آسیا به بیش از ۱۲ میلیون کیلومتر مربع رسانید.

درک ساختار جهانی و فرایند شکل‌گیری قدرت‌های جدید در آسیا، امریکای جنوبی و افریقا، سناریوهای احتمالی بلوک‌های قدرت برای دهه‌های آتی قرن حاضر است. پدیدار شدن ائتلاف‌ها و سازمان‌های قاره‌ای و منطقه‌ای همچون سازمان همکاری شانگهای یا سازمان اقتصادی بریکس که هر دو برای مقابله با یک‌جانبه‌گرایی امریکا و ناتو و برتری دلار در صحنه اقتصاد جهانی ظاهر شده‌اند، از مصادیق تحول در نظم جهانی قلمداد می‌شوند و از بروز شرایط سیاسی، اقتصادی و امنیتی جدید جهان خیر می‌دهند که توفیق آن‌ها تابع متغیرهای متعدد درون‌ائتلافی از یک‌سو و واکنش رقبا از سوی دیگر خواهد بود.

کانون اصلی استراتژی قدرت‌های بزرگ توجه به ترکیب اقتصاد، جغرافیا، سیاست، فرهنگ، علوم و فناوری‌های نوپدید و بروز و ظهور رهبران خردمند و قدرت نظامی برای رقابت و بازآرایی قلمروهای ژئواستراتژیک قرار گرفته است. رهبران خردمند با درک فضای ژئواستراتژیک جهان می‌توانند منافع ملی خود را پیگیری کنند و کشورهای تحت رهبری خود را از آسیب‌های آن در امان دارند. موفقیت در جنگ و ایجاد امنیت پایدار از زیرساخت‌های اجتماعی، فرهنگی، ژئوپلیتیکی و اقتصادی، کار ویژه اساسی رهبران سیاسی دولت‌ها و کشورهاست.

تهدیدات زیست‌محیطی جدید، فناوری‌های نوین، حضور فراکروی و احتمالاً استقرار پایگاه‌های مطالعاتی یا نظامی ثابت در آن، توجه به کشف منابع بستر دریاها، اقیانوس‌ها و

حضور در قطب شمال و جنوب، از جمله مواردی هستند که به تجدیدنظر سیاست‌گذاری‌های استراتژیک کشورها احتیاج دارد که در حال حاضر قدرت‌های برتر جهان در چنین موقعیتی هستند.

واژه ژئواستراتژی نسبت به واژه ژئوپلیتیک بسیار متأخر است، اما هر دو به یک حوزه معنانشناسی به جغرافیای سیاسی تعلق دارند؛ ولی جنبه خاص حوزه نظامی در ژئواستراتژی نسبت به ژئوپلیتیک بیشتر مورد توجه است. در ژئواستراتژی عنصر جغرافیا و بهره‌گیری از عناصر و عوامل جغرافیایی در راستای پیشبرد اهداف نظامی - سیاسی، برای غلبه بر رقیب نقش تأثیرگذار دارد. ژئواستراتژی مختص حکومت هاست و در حوزه تصمیم‌گیران سیاسی و رجال سیاسی است. ژئواستراتژی فرآیندی طولانی مدت است. ابزار ژئواستراتژی به‌ویژه در رویکرد سنتی آن نظامی است و امروزه کاملاً تطور یافته و رویکرد اقتصادی بیشتر مدنظر قدرت‌های بزرگ است.

در این اثر در دو فصل اول تلاش شده ماهیت، مفهوم و تاریخ استفاده از واژه ژئواستراتژی بیان شود. سپس نظریات ژئوپلیتیسین‌ها و استراتژیست‌ها ارائه شده است. این نظریات با جزئیات کامل سعی در طرح دیدگاه‌های ارائه‌شده دارد. پس از آن از فرایند شکل‌گیری قدرت‌های ژئواستراتژیک در جهان بحث شده و در نهایت به چشم‌اندازی از ساختار قدرت‌های ژئواستراتژیک، منابع ژئواستراتژیک و احتمالاتی از قدرت‌های ژئواستراتژیک جهان آینده و سپس موقعیت ژئواستراتژیک ایران در قرن حاضر اشاره است.

امید است این کتاب گامی در درک دانشجویان و پژوهشگران این حوزه باشد که در آینده رهبران و تصمیم‌گیران بزرگ خواهند شد. جهانی که روز به روز بر پیچیدگی‌های آن افزوده می‌شود و درک مفهوم استراتژی و ابزارهای آن، درک جهان پیچیده آینده خواهد بود.